

Rola i zadania kobiet oraz możliwości ich awansu w SZP-ZWZ-AK w świetle dokumentów (1939-1945)

W społeczeństwie polskim w latach 1918-1939 nastąpiły ważne zmiany zarówno w obyczajowości, jak i w sposobie myślenia związanym z różnymi dziedzinami życia. Przeobrażenia te dotyczyły również postrzegania roli kobiet w państwie i społeczeństwie. W dużym stopniu do zmian tych przyczyniły się same kobiety, podejmując aktywną działalność w różnych sferach życia publicznego.

Celem niniejszej pracy jest ukazanie roli, zadań oraz możliwości awansu kobiet w armii podziemnej w Okręgu Warszawa. Podstawowymi materiałami źródłowymi, na których oparła się autorka, są dokumenty opracowane przez Komendanta ZWZ/AK i Dowództwo PSZ na Zachodzie w latach 1939-1945, przechowywane w Studium Polski Podziemnej i Instytucie Polskim im. gen. Władysława Sikorskiego w Londynie.

Po zakończeniu wojny o granice II Rzeczypospolitej, kombatantki, które służyły w Ochotniczej Legii Kobiet, uważały, że należy kontynuować przygotowania kobiet do działań obronnych na wypadek nowego zagrożenia. Postulowały więc, aby przygotowania te zostały jak najszybciej zaplanowane i zorganizowane, jeszcze w okresie pokoju. Ich propozycje nie znalazły jednak większego zainteresowania u władz wojskowych. Na wiosnę 1922 r. został wprowadzicie powołany Referat Przystosowania Rezerw Kobietych w Wydziale Przystosowania Rezerw

w III Oddziale Sztabu Generalnego WP, ale po dwóch latach zlikwidowano go. Sejm II Rzeczypospolitej odrzucił również propozycję zamieszczenia w uchwalonej w maju 1924 r. Ustawie o powszechnym obowiązku służby wojskowej paragrafu ustanawiającego ochotniczą służbę wojskową kobiet na czas wojny¹.

Sytuacja nie zmieniła się po przewrocie majowym. Sprawujący wówczas władzę Józef Piłsudski nie przewidywał możliwości szkolenia rezerw kobiecych w okresie pokoju, gdyż jak podkreślała jego małżonka – Aleksandra Piłsudska w swoich wspomnieniach „Do końca życia był przeciwnikiem obowiązkowej służby kobiet, jak również ich pracy liniowej. Kobiety według niego mogą być tylko ochotniczkami i powinny być jedynie powoływane do pełnienia służby pomocniczej na tyłach lub do służby wywiadowczej. Państwo miało też za mało pieniędzy i gmachów, aby szkolić kobiety”². Z tego względu, starania kobiet o ustawowe zagwarantowanie im prawa do służby wojskowej nie znajdowały poparcia w sejmie.

Podejście władz do przygotowań obronnych kobiet zmieniło się dopiero pod koniec lat dwudziestych, kiedy poważnie wzrosło zagrożenie zewnętrzne II Rzeczypospolitej. W 1927 r. został utworzony Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, którego celem było koordynowanie przygotowań obronnych społeczeństwa. W jego strukturach powstał Referat Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego Kobiet, który w 1935 r. przekształcono w Wydział Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego Kobiet. Bezpośrednią działalnością związaną z przygotowaniem obronnym kobiet kierowała Organizacja Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju³. W latach 1929-1939 zostały również opublikowane następujące

¹ M. Wiśniewska, *Przygotowania obronne kobiet w Polsce w latach 1921-1939*, Toruń 2007, s. 5-6, 46.

² A. Piłsudska, *Wspomnienia*, Warszawa 1989, s. 246.

³ Z. Dziemianko, W. Łagodowski, *Edukacja obronna kobiet w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa” 2010, nr 2, s. 43-44.

dokumenty związane z przygotowaniem obronnym kobiet: Wytyczne szkolenia pw kobiet, Program wyszkolenia ogólnego PWK, Instrukcja o organizacji przysposobienia wojskowego kobiet, Programy kursów instruktorskich PWK⁴.

Głównymi celami OPKdOK było uświadomienie ideowe kobiet i ich przygotowanie moralne do współudziału w obronie kraju, podniesienie ich sprawności fizycznej i przygotowanie fachowe do wykonywania zadań pomocniczych. Przewidywano wówczas, że kobiety będą zastępowały mężczyzn podczas wojny w służbie żywnościowej, gospodarczej, materiałowej, administracyjnej, oświacie, służbie łączności i pomocy sanitarnej⁵. Taki, a nie inny zakres zadań był zgodny z funkcjonującymi wówczas stereotypami, które przypisywały kobietom określone role społeczne, zarówno w czasie wojny, jak i w czasie pokoju. Władze wojskowe wychodziły z założenia, że w armii mogą one jedynie wykonywać zadania pomocnicze⁶.

Dokumenty normujące prawo kobiet do ochotniczej służby wojskowej zostały wydane bezpośrednio przed wybuchem II wojny światowej, w 1938 r. W styczniu 1938 r. opublikowano wytyczne ministra Spraw Wojskowych i PUWFiPW – *Zadania kobiet w dziedzinie obronności kraju*, w kwietniu 1938 r. wyszła *Ustawa o powszechnym obowiązku wojskowym regulująca prawo kobiet do ochotniczej służby wojskowej w czasie wojny*,

⁴ M. Wiśniewska, *Przygotowania obronne*, s. 46.

⁵ Z. Dziemianko, W. Łagodowski, *Edukacja obronna*, s. 45.

⁶ Podział zadań w wojsku na kobiece i męskie występował od początku historii Polski i był wynikiem wykształconych w społeczeństwie stereotypów, zgodnie z którymi mężczyźni mieli walczyć o ojczyznę z bronią w ręku, natomiast kobiety miały pełnić funkcję opiekuńczą i wspierającą. Należy podkreślić, że zależności pomiędzy płcią kulturową a udziałem w walkach zbrojnych nie były wyłącznie specyfiką polską, ale dotyczyły również historii innych regionów i państw. Szerzej nt. w m.in.: K. Sierakowska, *Kobieta-żołnierka. Kilka uwag o konstruowaniu pamięci o walkach kobiet w latach pierwszej wojny światowej*, [w:] *Polska w XIX i XX wieku – społeczeństwo i gospodarka*, red. W. Caban, M. Markowski, J. Muszyńska, M. Przeniosło, Kielce 2013, s. 329-335; E.D. Weitz, *The Heroic Man and the Ever-Changing Woman: Gender and Politics in European Communism, 1917-1950*, [w:] *Gender and class in modern Europe*, red. L.L. Fradler, S.O. Rose, New York 1996, s. 311-351.

a w maju 1939 r. wydano dokument *Badanie i ocena fizycznej i psychicznej zdolności kobiet do pomocniczej służby wojskowej*⁷. Do wybuchu wojny nie było natomiast żadnego zarządzenia ogólnego o mobilizacji kobiet. Wydawano tylko doraźne instrukcje dotyczące poszczególnych departamentów Ministerstwa Spraw Wojskowych i niektórych Dowódców Okręgów Korpusów⁸.

Dopiero w sierpniu 1939 r. Minister Spraw Wojskowych rozkazał opracować szczegółowe wytyczne określające zasady organizacji pomocniczej służby wojskowej kobiet i dostosowaniu aktualnej struktury pwk do warunków wojennych. Podstawowe akty wykonawcze zostały jednak opublikowane na początku września, kiedy było już za późno, żeby wprowadzić je w życie⁹.

Podsumowując działalność militarną kobiet w okresie II Rzeczypospolitej należy podkreślić, że miała ona zarówno pozytywne, jak i negatywne strony. Do niepowodzeń można zaliczyć fakt, że członkinie tego ruchu przez długi okres nie mogły przekonać władz państwowych i wojskowych do udzielenia im wsparcia, czego następstwem był brak podstaw prawnych dla ich udziału w systemie obronnym. Poza tym ruch pwk miał charakter raczej elitarny niż masowy, gdyż idea kształcenia kobiet w zakresie edukacji obronnej nie była wówczas szeroko rozpowszechniona w społeczeństwie polskim. Wśród osiągnięć przedstawicielek tego ruchu można natomiast wskazać fakt, że udało im się w końcu przekonać władze o konieczności przygotowania kobiet do obrony kraju, uzyskać ich wsparcie oraz wypracować jednolite metody i formy szkolenia¹⁰.

⁷ M. Wiśniewska, *Przygotowania obronne*, s. 50-51.

⁸ Należy zaznaczyć, że etaty kobiece zostały jedynie uwzględnione w planach mobilizacyjnych w Departamencie Służby Zdrowia, gdzie przewidziano stanowiska pielęgniarek i sanitariuszek w szpitalach polowych, etapowych i punktach sanitarnych. M. Wittek, *Służba wojskowa kobiet czasu pierwszej i drugiej wojny światowej*, [w:] *Służba Polek na frontach II wojny światowej*, red. E. Zawacka, cz. 8, Toruń 1999, s. 206-207.

⁹ M. Wiśniewska, *Przygotowania obronne*, s. 50-52.

¹⁰ Ibidem, s. 53.

Wybuch II wojny światowej spowodował konieczność włączenia społeczeństwa polskiego do obrony kraju. W tej sytuacji kobiety również podjęły walkę z wrogiem, wykonując najczęściej zadania, do których zostały wcześniej przygotowane. Jeszcze w trakcie trwania kampanii wrześniowej, gen. Michał Tokarzewski-Karaszewicz, organizując Służbę Zwycięstwu Polsce w październiku 1939 r., powierzył Janinie Karasiównie „Bronce” zorganizowanie sekretariatu, a następnie kierowanie łącznością konspiracyjną. Oprócz niej, w SZP służyły m.in. Halina Krzyżanowska „Suzuki”, Władysława Macieszyna „Sława”, Halina Nieniewska „Iko” czy Maria Bauer „Mama”¹¹.

Ostatecznie zorganizowanie, a potem kierowanie komórką kobiecą (krypt. „Spółdzielnia”) w strukturach SZP zlecono Marii Wittek, która przed wojną była komendantką PWK. Zajęła się ona rekrutacją kobiet do armii podziemnej oraz ich przeszkoleniem. Na początku marca 1940 r. – już po przekształceniu Dowództwa Głównego Służby Zwycięstwu Polsce na Komendę Główną Związku Walki Zbrojnej – komórce kobiecej nadano nowy kryptonim: „Czytelnia”¹².

Oficjalny rozkaz dotyczący zadań kobiet służących w armii podziemnej został jednak wydany przez komendanta Sił Zbrojnych w Kraju dopiero w październiku 1941 r. Odwołano się w nim do wspomnianej już Ustawy o powszechnym obowiązku wojskowym i stwierdzono, że „służba kobiet w SZ w Kraju jest uznana za służbę wojskową (ustawa z dn. 9 IV 1938 r. – kobiety w wieku 19-40 lat). Kobiety pozostające w czynnej służbie wojskowej w okresie konspiracji są żołnierzami znajdującymi się w obliczu nieprzyjaciela”¹³.

¹¹ M. Żuczkowski, *Służba kobiet w strukturach wojskowych Polskiego Państwa Podziemnego*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2015, nr 2, s. 86.

¹² A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Kobiety w obronie Warszawy. Ochotnicza Legia Kobiet (1918-1922) i Wojskowa Służba Kobiet (1939-1945)*, Warszawa 2016, s. 124-125.

¹³ SPP, Akta Oddziału VI Sztabu Naczelnego Wodza, A-309, Rozkaz Komendanta Sił Zbrojnych w Kraju nr 51 z 30 X 1941 r., k. 3.

W rozkazie wymieniono również zadania kobiet żołnierzy zarówno w okresie konspiracji, jak i podczas powstania. W pierwszym z wymienionych okresów miały one służyć w łączności, administracji wojskowej, wywiadzie oraz uczestniczyć w akcji dywersyjnej, propagandowej i szkoleniowej. W okresie powstania natomiast przewidywano dla nich znacznie szerszy zakres zadań. Miały one pełnić służbę sanitarną (w szpitalach, punktach opatrunkowych, patrolach sanitarnych), służbę gospodarczą (w intendenturze), służbę łączności, służbę wywiadowczą, służbę wartowniczą, służbę transportową, służbę przeciwlotniczą i przeciwpożarową, służbę administracyjną oraz w zakresie opieki nad żołnierzem. Oprócz tego mogły one również uczestniczyć w działaniach bojowych¹⁴.

Nietrudno zauważyć, że wymieniony w tym rozkazie zakres zadań członkiń WSK był szerszy od tego, który przewidywano dla kobiet jeszcze przed wybuchem wojny. Oznacza to, że wraz z rozwojem sytuacji polityczno-militarnej na ziemiach polskich, nastąpiła konieczność zweryfikowania podejścia władz wojskowych do roli kobiet w armii. Duże znaczenie miał fakt, że w okupowanym kraju nie mogła funkcjonować armia regularna, tylko podziemna, opierająca się na zupełnie odmiennych zasadach. W armii tej kobiety służyły w oddziałach wraz z mężczyznami i podlegały tym samym dowódcom. Poza tym zarówno dla jednych, jak i dla drugich służba w konspiracji, na terenie zajęтым przez przeciwnika, była bardzo obciążająca psychicznie. Musieli oni bowiem ukrywać się przed wrogiem i przez cały czas mieli świadomość, że w razie dekonspiracji na represje narażeni byli nie tylko koledzy i koleżanki z oddziału, ale też najbliższa rodzina czy przyjaciele¹⁵. W tej sytuacji pomiędzy żołnierzami ZWZ/AK, zarówno kobietami, jak i mężczyznami wykształcały się silne więzy wzajemnej lojalności i przyjaźni.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Kobiety w obronie...*, s. 145.

Specyficzne warunki okupacji oraz niedobory kadrowe w armii podziemnej powodowały również, że niejednokrotnie kobiety musiały wykonywać takie same zadania jak mężczyźni, a nawet, jak zauważano, do niektórych nadawały się znacznie lepiej. Na przykład często wykorzystywano je do zadań wywiadowczych takich jak obserwowanie zakładów, fabryk i instytucji niemieckich, a także dworców kolejowych czy innych ważnych pod względem strategicznym obiektów, gdyż, jak uważano, budziły one mniej podejrzeń niż mężczyźni, szczególnie w początkowym okresie okupacji¹⁶.

W 1942 r., po przemianowaniu Związku Walki Zbrojnej na Armię Krajową, nastąpił zasadniczy rozwój organizacyjny WSK. 25 lutego 1942 r. Komendant Główny AK wydał kolejny rozkaz – nr 59, w którym już oficjalnie powołał WSK i zamieścił bardziej szczegółowe wytyczne dotyczące jej funkcjonowania. Wymieniony w tym rozkazie zakres zadań kobiet był w zasadzie taki sam, jak w rozkazie nr 51, ale określono w nim szczegółowo charakter służby kobiet w armii podziemnej oraz funkcje, jakie mogły tam pełnić. Uznano więc, że „Służba kobiet jest służbą wojskową na zasadzie ustawy z 9 IV 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym”¹⁷, a następnie podkreślono, że w ramach przydzielanych im zadań mogą one „spełniać wszystkie funkcje i w miarę możliwości należy zastępować nimi mężczyzn”¹⁸. Dla kobiet przewidywano więc wszystkie możliwe funkcje, ale tylko w ramach zadań, do których zostały przygotowane.

Z czasem, w wyniku wzrastających potrzeb armii podziemnej, w kolejnych zarządzeniach przyznano kobietom prawo do udziału w akcji bojowej oraz udzielono zgody na obsadzanie nimi funkcji

¹⁶ Idem, *Żeńskie oddziały sabotażowo-dywersyjne w strukturach armii podziemnej w latach 1940-1944 na podstawie relacji i wspomnień ich członkiń*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2015, nr 2, s. 121.

¹⁷ SPP, Akta Oddziału VI Sztabu Naczelnego Wodza, A-309, Rozkaz komendanta Sił Zbrojnych w Kraju nr 59 z 25 lutego 1942 r., k. 4.

¹⁸ Ibidem.

kierowniczych w jednostkach i dowództwach. W rozkazie Komendanta Głównego AK z 9 kwietnia 1942 r. podkreślono bowiem, że „celem powołania kobiet do służby wojskowej jest pomnożenie Sił Zbrojnych w Kraju przez:

- a) udział kobiet w okresie konspiracji i powstania we wszystkich oddziałach służby, łącznie z akcją bojową,
- b) obsadzenie żołnierzami kobietami funkcji pomocniczych i kierowniczych w odtwarzanych jednostkach i dowództwach, aby więcej mężczyzn skierować na przydziały bojowe”¹⁹.

W październiku 1943 r. został natomiast wydany Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej o ochotniczej służbie kobiet, który ostatecznie uregulował zasady ich zaciągu do armii²⁰.

W świetle powyższych rozkazów nietrudno zauważyć, że w trakcie rosnących potrzeb kadrowych armii podziemnej zmieniał się stosunek władz wojskowych do służby kobiet. Przede wszystkim, jak już wspomniano, ich zakres zadań był znacznie szerszy od tego, który przewidywano jeszcze przed wybuchem wojny. Zgodnie z treścią powyższych zarządzeń, zyskiwały one również takie same prawa jak ich koledzy żołnierze, dzięki czemu mogły m.in. pełnić funkcje dowódcze. Były to jednak oficjalne rozkazy i zarządzenia. Warto zatem zastanowić się nad tym, czy zawarte w nich wytyczne były rzeczywiście stosowane w praktyce, a jeżeli tak, to w jakim stopniu.

Dane przedstawiające liczbę członkiń WSK zatrudnionych w Komendzie Okręgu Warszawa ukazują, w jakich komórkach najczęściej obsadzano kobiety. Dane te wyglądały następująco: Komenda

¹⁹A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Kobiety w obronie...*, s. 126.

²⁰ Zgodnie z treścią tego dekretu zaprzysięgano kobiety w wieku od 18 do 45 lat, które były zdolne do pełnienia zasadniczej służby wojskowej, podkreślając, że „W razie mobilizacji lub w czasie wojny żołnierzem staje się każdy, kto na podstawie ochotniczego zgłoszenia został zaliczony do stanu faktycznego jednej z formacji wojskowych. SPP, Akta Oddziału VI Sztabu Naczelnego Wodza, A-309, Dekret prezydenta Rzeczypospolitej z 27 października 1943 r. o ochotniczej służbie kobiet, k. 43.

Okręgu Warszawa (5), Sztab Okręgu Warszawa (6), Oddział I (Organizacyjny) – Kancelaria i Lokale (74), Legalizacja (8), Referat WSOP (7), WSK – Szefostwo (13), Instruktorzy WSK (27), Referentki WSK (11), Oddział II (Wywiad i Kontrwywiad) – Wywiad (76), I Baon, 3 Kompania WSK (26), Wywiad Pocztowy, sabotaż i dywersja (17), Pomoc więźniom (11); Oddział IV – Kwatermistrzostwo (42), Żeńskie Oddziały Bezpieczeństwa Przemysłu (87), Szefostwo Sanitarne (51), Szpital Milanówek (10); Wydział V-K – Łączność Konspiracyjna (109), Kampania Łączności nr 1 (39), Kampania Łączności nr 2 (26), Kampania Łączności nr 3 (7), Składnica Meldunkowa „1” K-1 (36), Składnica Meldunkowa K-2 (11), Składnica Meldunkowa „3” (3), Składnica Meldunkowa „N” (9), Składnica Meldunkowa „5” (7), Okręgowa Składnica Meldunkowa „S” (40), Łączność Kanałowa (31), Łączność z Pawiakiem (9), Stacje Pośredniczące „45” (1), Oddział VI – Biuro Informacji i Propagandy BIP (38), BIP. Kolportaż (56), Kolportaż „Echa” (16), BIP. Drukarnia (9), BIP. Radiostacje (6), BIP. Pomoc Żołnierzowi PŻ (5), Oddział VII Finansowy (2); Pogotowie Harcerki (52), Mały Sabotaż (87); oddziały dyspozycyjne – „Kedyw” – Kolegium (83), „Kedyw” Kobiety Zespoły Minerskie (73); 36 Pułk Piechoty (9); 21 pp Dzieci Warszawy (6), siły WSK bez przydziału (24)²¹.

Ogółem na terenie Okręgu Warszawa, w latach 1942/1943, służyło ok. 1200 członkiń WSK podległych Dowództwu ZWZ/AK. Najwięcej z nich zatrudniano w służbach łączności (Wydział V-K Łączności Konspiracyjnej, Kampanie Łączności, Składnice Meldunkowe, Łączność Kanałowa, Łączność z Pawiakiem, Stacje Pośredniczące), gdzie liczba kobiet wynosiła 328, stanowiąc aż 27,3% całości sił WSK zatrudnionych w Komendzie Okręgu Warszawskiego. Wiele członkiń WSK, bo aż 92, służyło w strukturach BIP-u. Liczba ta stanowiła ok. 7,6% całości kobiecej obsady Komendy Okręgu Warszawa. Niewiele mniejszy procent dziewcząt służył w Żeńskich Oddziałach Bezpieczeństwa Przemysłu

²¹ AAN, Komisja Historii Kobiet w Walce o niepodległość, Kartoteka Komendy Okręgu Warszawa.

(7,2%), Mały Sabotaż (7,2%), Oddziale II Wywiad i Kontrwywiad (6,3%), Kancelarii i Lokalach (6,1%) i Kobiecych Zespołach Minerskich (6,08%).

Najmniej kobiet służyło natomiast w Komendzie Okręgu, Legalizacji i jednostkach operacyjnych. W Legalizacji i 36 Pułku Piechoty stanowiły one zaledwie 0,6%-0,7%, a w Komendzie Okręgu oraz 21 pp Dzieci Warszawy – 0,4%-0,5% całości sił WSK zatrudnionych w Komendzie Okręgu Warszawskiego.

Biorąc pod uwagę przedstawione wyżej dane, można stwierdzić, że w praktyce najwięcej kobiet w Komendzie Okręgu Warszawa służyło w łączności. W armii konspiracyjnej bowiem, w zasadzie do końca jej istnienia, największe zapotrzebowanie było na ten rodzaj zadań. Oprócz tego, członkinie WSK prowadziły działalność propagandową w BIP-ie, zajmowały się małym sabotażem, były zatrudnione w administracji, wykonywały zadania sanitarne, gospodarcze, wywiadowcze czy dywersyjno-sabotażowe. Większość członkiń WSK wykonywała więc przede wszystkim te zadania, do których została przygotowana przed wojną i które, zgodnie z opinią dowództwa, były dla nich najbardziej odpowiednie ze względu na ich możliwości psychofizyczne.

Trudno natomiast stwierdzić, jaki procent stanowiły kobiety w całości obsady personalnej Komendy Okręgu Warszawa, gdyż brakuje danych na ten temat. Można jedynie określić procent sił WSK w obwodach Obszaru Warszawskiego w latach 1941-1943, ponieważ w dokumentach dostępne są również dane liczbowe dotyczące służących tam mężczyźn. We wszystkich 16 obwodach Obszaru Warszawskiego stan procentowy WSK wyglądał następująco: w listopadzie 1941 r. kobiety stanowiły ok. 27% całości obsady personalnej, w lutym 1942 r. ok. 26%, a na początku 1943 r. ok. 20%²². Przez cały okres sprawozdawczy liczba członkiń WSK w poszczególnych okręgach Obszaru Warszawa wzrastała, ale wraz z nią zwiększała się również liczba przydzielanych

²² G. Korneć, *Udział kobiet w powstaniu warszawskim (1 sierpnia – 2 października 1944 r.)*, Warszawa 2016, s. 133-134.

tam żołnierzy mężczyzn. Z tego względu procent WSK na początku 1943 r. był mniejszy niż w 1941 r. Niezależnie od tego, można ogólnie stwierdzić, że w okresie od 1941 r. do 1943 r. kobiety stanowiły od 20% do 27% wszystkich żołnierzy służących w okręgach Obszaru Warszawa.

W oficjalnych dokumentach organizacyjnych WSK, jak już wspomniano, został zawarty jeszcze jeden ważny zapis, który oficjalnie gwarantował kobietom w armii podziemnej taką samą pozycję jak mężczyznom. Zgodnie z tym zapisem mogły one pełnić wszystkie funkcje, nawet kierownicze, jeśli posiadały do tego odpowiednie przygotowanie wojskowe i specjalistyczne²³.

Analiza obsady personalnej poszczególnych komórek KG ZWZ/AK ukazuje jednak, w jakim stopniu powyższe wytyczne były stosowane w praktyce i jaki procent kobiet zyskał rzeczywiste możliwości awansu w armii podziemnej.

W strukturze Oddziału I Organizacyjnego funkcjonował wydział Wojskowej Służby Kobiet, na której czele stała wspomniana już mjr/ppłk Maria Wittek „Mira”. Oprócz niej pracami Wydziału „Ptaszki” kierowała od września 1942 r. do lipca 1944 r. Irena Kończycowa „Klementyna”, szefem Wydziału Łączności z Obozami Jenieckimi od stycznia 1941 r. była Halina Nieniewska „Irena Konarska”; w 1940 r. Wydziałem Legalizacji kierowała Halina Stabrowska, natomiast funkcję szefów Wydziału Łączności Wewnętrznej sprawowały kolejno: Halina Budny „Tekla” (1940), Zofia Krackiewicz „Xenia” (1941-1943), Maria Zadrozna „Jula”, „Kaja” (NN) oraz Janina Łyczewska „Leszka” od października 1943 r. do sierpnia 1944 r. Ponadto Jadwiga Włodek-Szanojcową kierowała jednocześnie Wydziałem Finansowym i Wydziałem Opieki Podziemnej²⁴.

W Oddziale II Informacyjno-Wywiadowczym – Biurem Studiów

²³ Na początku kobiety służące w armii podziemnej szkolono razem z mężczyznami. Potem, po oficjalnym utworzeniu WSK, zaczęto dla nich organizować osobne kursy wojskowe i specjalistyczne oparte na specjalnie opracowanych programach. Szerzej nt. A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Kobiety w obronie*, s. 236-257.

²⁴ M. Ney-Krwawicz, *Komenda Główna Armii Krajowej 1939-1945*, Warszawa 1990, s. 68-81.

Propagandy i Nastrojów kierowała Jadwiga Krasicka „Rogalina” (do 1944 r.), a Wydziałem Łączności Wewnętrznej – Maria Strońska „Pani Maria” (do listopada 1943 r.), a potem Maria Rohodzińska „Alina” (do marca 1944 r.). W Oddziale V Dowodzenia i Łączności szefem Wydziału Łączności Konspiracyjnej przez cały okres jego funkcjonowania była Janina Karasiówna „Bronka”. W Oddziale VII Biurze Finansów i Kontroli natomiast Jadwiga Hulanicka-Rożańska „Łucja” kierowała Wydziałem Kas Depozytowych (od połowy 1942 do 1944 r.), a szefem Centralnej Opieki Podziemnej była Helena Kotarba „Lunia”. W Kierownictwie Dywersji Zofia Maternowska „Przemysława” była szefem Oddziału V Łączności, a Referatem Budżetowym kierowała Halina Krajewska „Halszka”²⁵.

Kobiety, jak już wspomniano, kierowały również mniejszymi komórkami funkcjonującymi w strukturach KG ZWZ/AK. W Wydziale Legalizacji, który działał w ramach Oddziału I Organizacyjnego, kierownikami pracowni (referatów) były: Kazimiera Zawistowicz „Krystyna Zaborowska” („Dowody Osobiste”), Maria Pomianowska „Mura” („Zatrudnienie”), Maria Robińska-Ścibor „Kamińska” („Dokumenty podróży”), Barbara Przeradzka „Stefa” („Druki”). W WSK poszczególnymi referatami kierowały: Wanda Czarnocka-Karpińska „Czesława” (Referat Organizacyjny), Maria Kornusowa „Marysia” (Referat Inspekcji), Wiktoria Stokowska „Iza” (Referat Personalny), Helena Dobrowolska „Irys” (Referat Wyszkożenia), Walentyna Bitnerowa „Jadwiga” (Referat Sanitarny), Wanda Bogdanowicz „Wanda” (Referat Administracyjny), natomiast w Wydziale Łączności z Obozami Jenieckimi poszczególnymi działami pracy kierowały: Stefania Mieczynska (dział łączności z oflagami), Felicja Ilkowska „Nela” (dział łączności ze stalagami), Irena Gomólińska-Próchnikowa „Elżbieta” (dział łączności z Polakami wywiezionymi na roboty)²⁶.

²⁵ Ibidem, s. 89, 94, 150, 206-207, 219-220.

²⁶ Ibidem, s. 71-73, 80-81.

W Wydziale Łączności Wewnętrznej Oddziału II Informacyjno-Wywiadowczego kobiety koordynowały pracę Referatu Poczty Konspiracyjnej (Halina Cybulska „Erna”), Referatu Prasy („Joanna” NN) oraz Referatu Alarmowego (Eleonora Zbyszyńska „Zbyszka”). W tym samym oddziale na czele Referatu Łączności Biura Studiów Wojskowych stała Zofia Zapolska „Anna”, natomiast w komórce WW-72 (wywiad na terenach wschodnich) w Wydziale Wywiadu Ofensywnego działem organizacyjnym i łącznością kierowała Halina Zakrzewska „Będa”, a łącznością kurierską – Jadwiga Cybulska „Saba”. Kobiety stały również na czele komórek funkcjonujących w Wydziale Bezpieczeństwa i Kontrwywiadu: Eugenia Rys „Żenia” (Referat 993-E – kartoteka osób podejrzanych o współpracę z okupantem), Maria Herfurt „Kawiarka”, a potem Janina Wolniakowa „Biruta” (Referat 995 – łączności wewnętrznej)²⁷.

W pionie operacyjnym Elżbieta Kierkowska „Lolita”, a potem Maria Jasnowska „Modesta” kierowały sekretariatem. W tym samym pionie kobiety pełniły również funkcje szefów łączności wewnętrznej: Halina Budny-Sujkowska „Hilda” (Biuro Inspekcji), S. Szacherska (Wydział Broni Szybkich), Wanda Nowicka (Wydział Saperów), Kazimiera Olszewska „Mira” (Biuro Badań Technicznych), Józefa Przybylska „Fela” (Wydział Lotnictwa)²⁸.

W pionie kwatermistrzowskim Zofia Świtalska „Leona” prowadziła sekretariat zajmujący się zarówno sprawami organizacyjnymi, jak i utrzymywaniem łączności wewnętrznej i zewnętrznej, Janina Żórawska „Joanna” była szefem łączności wewnętrznej w Szefostwie Służby Uzbrojenia, a H. Przewłocka „Grażyna” – kierowniczką sekretariatu i łączności wewnętrznej w Wydziale Produkcji Konspiracyjnej w Służbie Budownictwa. W tym samym wydziale, Dział Transportu i Magazynów prowadziła Anna Rummlowa „Teresa”. Oprócz tego, w Szefostwie

²⁷ Ibidem, s. 89-105.

²⁸ Ibidem, s. 112-127.

Służby Intendentury organizowaniem i koordynowaniem pracy magazynów zajmowała się Anna Pawlińska „Hanna Rawska”²⁹.

Najwięcej kobiet służyło w Oddziale V Dowodzenia i Łączności, w Wydziale Łączności Konspiracyjnej V-K. Obsadzono tam nimi również większość stanowisk kierowniczych: Jadwiga Piekarska „Basia” (Centrala Poczta Komendanta), Halina Grudzińska-Zakrzewska, potem Halina Czarnocka „Maryla Bonińska” (Centrala Poczta Szefa Sztabu), Janina Sipko „Berta” (Sekretariat Komendanta Sił Zbrojnych w Kraju), Janina Bredel „Marianka” (Kancelaria Główna i Biuro Szyfrów Krajowych), Hanna Malewska „Hania” (Biuro Szyfrów Zagranicznych), Emilia Malessa „Marcysia” (Dział Łączności Zagranicznej), Irena Wyrębowska „Sewera” (Dział Łączności Kurierskiej), Jadwiga Puchalska-Kowalska „Agnieszka” (Dział Łączności z terenami wschodnimi), Halina Rose „Dagna”, Irena Tomalakowa „Soldau” i in. (Dział Łączności Kurierskiej z terenami zachodnimi), Anna Dulęba „Ewa” (Dział Finansowy), Janina Szelażkowska „Justyna” (Dział Opieki Socjalnej i Zdrowotnej), Irena Wyrębowska „Sewera” (Dział Łączności Alarmowej), Janina Langert „Alina” (Archiwum V-K). W Wydziale Łączności Operacyjnej V-O sekretariat Dowódcy Wojsk Łączności prowadziła Franciszka Habińiakowa „Maria”, w Wydziale Zrzutów V-S kierowniczką poczty i sekretariatu była Helena Ullman „Irena”, a Referatu Ewakuacji Personalnej – MM Wieszeńska „Antosia”³⁰.

W Oddziale VI – Biurze Informacji i Propagandy (BIP) kobiety prowadziły sekretariaty: M. Wielhorska-Szpręglewska „Maska” (Sekretariat Oddziału VI), Hanna Hryniewiecka „Maryna” (Sekretariat Wydziału Propagandy Bieżącej) i Maria Rutkowska-Mierzejewska „Janka” (Sekretariat i Legalizacja Tajnych Wojskowych Zakładów

²⁹ Ibidem, s. 132, 136-137, 145

³⁰ M. Ney-Krwawicz, *Kobiety w Komendzie Głównej Armii Krajowej*, [w:] *Służba Polek na frontach II wojny światowej*, red. E. Zawacka, cz. 2, Toruń 1998, s. 56-57.

Wydawniczych). Oprócz tego Hanna Łukaszewicz „Ludwika” była szefem Podwydziału Pomocy Żołnierzowi³¹.

W Oddziale VII – Biurze Finansów i Kontroli sekretariat oddziału prowadziły kolejno Janina Dąbrowska, Irena Makowska-Dutkiewicz „Wisłocka” oraz Krystyna Doney-Rożańska „Biruta”, a Zofia Kreczmar odpowiadała za Kasę Podręczną w Wydziale Kas Podręcznych i Walutowych, natomiast Sekretariatem Szefostwa Biur Wojskowych Zofia Świtalska „Leon”³².

Najwięcej kobiet pełniło funkcje kierownicze w Oddziale I Organizacyjnym i Oddziale V Dowodzenia i Łączności. W pierwszej z wymienionych struktur stały one na czele aż sześciu wydziałów. Należy przy tym podkreślić, że w strukturach Oddziału I funkcjonowało jeszcze jedenaście wydziałów, których szefami byli mężczyźni, a więc kobiety stanowiły tam 30% kadry dowódczej. Oprócz tego koordynowały pracę 12 referatów stanowiących podkomórki poszczególnych wydziałów. Z oczywistych powodów, całkowicie żeńska obsada personalna była tylko w wydziale WSK, w pozostałych przewagę mieli mężczyźni.

Nieco inaczej wyglądała obsada Oddziału V Dowodzenia i Łączności, gdzie nie tylko kobieta stała na czele pionu łączności konspiracyjnej, ale również kobiety kierowały w zasadzie wszystkimi ważniejszymi komórkami w tym pionie. Funkcjonowało tam dziewięć wydziałów, z których ośmioma kierowały kobiety, a tylko jednym mężczyzna. Kobiety obsadzały również większość stanowisk kierowniczych w mniejszych komórkach funkcjonujących w ramach tych wydziałów. Ogółem stanowiły one 88% obsady dowódczej w tym pionie.

Nieporównywalnie mniej kobiet pełniło funkcje dowódcze w pozostałych pionach pracy tego oddziału. W pionie łączności operacyjnej kobieta kierowała jedynie sekretariatem, natomiast szefami pozostałych 16 działów pracy byli mężczyźni. Dwie kobiety służyły

³¹ Idem, *Komenda Główna*, s. 180-181, 198.

³² Ibidem, s. 204-205, 229.

jeszcze w Wydziale Zrzutów V-S, koordynując prace poczty i komórki personalnej, w Wydziale Żandarmerii Polowej V-Z żadnej kobiecie nie przydzielono stanowiska funkcyjnego.

W pozostałych z wymienionych oddziałów KG ZWZ/AK Oddziale II Informacyjno-Wywiadowczym, Oddziale VI – Biurze Informacji i Propagandy (BIP), Oddziale VII – Biurze Finansów i Kontroli oraz Kierownictwie Dywersji kobiety przede wszystkim kierowały łącznością lub pracą sekretariatów. Wyjątkiem było tylko Biuro Studiów Propagandy i Nastrojów, funkcjonujące w pierwszej z wymienionych struktur, którego szefem była Jadwiga Krasicka „Rogalina”. Ogółem więc na dziewięć wydziałów Oddziału II kobiety były szefami dwóch wydziałów, stanowiąc tam ok. 20% kadry kierowniczej. Taki sam procent stanowiły kobiety sprawujące funkcje szefów w Oddziale VII – Biurze Finansów i Kontroli. W Kierownictwie Dywersji natomiast kobieta kierowała tylko Wydziałem V Łączności³³.

W Oddziale VI – Biurze Informacji i Propagandy oraz Szefostwie Biur Wojskowych kobiety prowadziły jedynie sekretariat, a na czele pozostałych funkcjonujących tam wydziałów stali mężczyźni. Taka sama sytuacja miała miejsce w pionach kwatermistrzowskim i operacyjnym, gdzie kobiety również nie pełniły żadnych ważniejszych funkcji dowódczych i kierowały jedynie pracą sekretariatów.

Powyższe dane potwierdzają fakt, że zgodnie z wytycznymi rozkazów organizacyjnych WSK kobiety miały szanse awansu tylko w tych strukturach KG ZWZ/AK, w ramach których zostały przeszkolone. Stanowiły one tam od 20 do 30% kadry dowódczej, a w łączności nawet ok. 90%. Mniejszość stanowiły natomiast kobiety w obsadzie kierowniczej KG ZWZ/AK, a w niektórych pionach, np. w operacyjnym,

³³ Dr Zofia Franio była również dowódcą Kobięcych Zespołów Minerskich, które stanowiły jeden z oddziałów dyspozycyjnych Kierownictwa Dywersji. M. Biernacka, *Kobięce Patrole Minerskie*, [w:] *Służba Polek na frontach II wojny światowej*, red. E. Zawacka, cz. 2, Toruń 1998, s. 161-162.

w ogóle nie obsadzano nimi stanowisk dowódczych. Przyczyną tej sytuacji był głównie fakt, że od początku były one przygotowywane do określonych zadań pomocniczych, a nie operacyjnych. Z tego względu miały szanse na awans jedynie w komórkach zajmujących się łącznością, administracją, gospodarką żywnościową, opieką nad żołnierzem czy pracą propagandową. Z oczywistych powodów, największe możliwości miały być członkinie pwk, które jeszcze przed wojną zostały solidnie przygotowane do tego rodzaju zadań. Należy jednak zwrócić uwagę, że możliwości awansu kobiet w strukturach armii podziemnej były ograniczone do określonych stanowisk. Najwyższym stanowiskiem pełnionym przez kobiety była bowiem funkcja szefa wydziału.

Z czasem członkinie WSK wykonywały zadania bojowe i pełniły służbę w oddziałach operacyjnych. Należy jednak podkreślić, że te, które służyły w oddziałach męskich, nie pełniły tam zazwyczaj żadnych ważniejszych funkcji. Wyjątkami były jedynie Kobiety Patrole Minerskie dowodzone przez dr Zofię Franio oraz Oddział Sabotażu i Dywersji Kobiet, na którego czele stała Wanda Gertz³⁴.

Jedną z przyczyn ograniczeń w możliwościach awansu kobiet w ZWZ/AK był fakt, że do 1944 r. nie została uregulowana kwestia stopni wojskowych kobiet i nie były one im przyznawane. Rozkaz określający nazwy stopni wojskowych kobiet oraz zasady ich przyznawania został wydany dopiero 23 września 1944 r. Na początku stwierdzono w nim po raz kolejny, że „Każda kobieta, która pozostaje w czynnej służbie Sił. Zbr. w Kraju (AK) w konspiracji i powstaniu i złożyła przysięgę wg rozkazu KGL 58 i 73 – jest żołnierzem AK i jako taka ma te same obowiązki i prawa co żołnierze mężczyźni”³⁵. W dalszej części wymieniono nazwy tych stopni: szeregową (szeregowy), sekcijną (plutonowy), drużynową

³⁴ Szerzej nt. *Kedyw Okręgu Warszawa Armii krajowej. Dokumenty – rok 1944*, oprac. H. Rybicka, Warszawa 2009 r.

³⁵ SPP, Akta Oddziału VI Sztabu Naczelnego Wodza, A-309, Stopnie wojskowe żołnierzy kobiet w siłach zbrojnych w Kraju z 23 września 1944 r., k. 113.

(st. sierżant), komendantka młodsza (podporucznik), komendantka (porucznik), starsza komendantka (kapitan), inspektorka (major)³⁶.

W osobnym załączniku zamieszczono szczegółowe wytyczne dotyczące wymagań na poszczególne stopnie oficerskie i podoficerskie oraz awansu szeregowych. Kandydatki do nominacji oficerskich musiały ukończyć szkołę średnią i przynajmniej rok służyć w armii konspiracyjnej, natomiast w przypadkach awansu szeregowych wymagano od nich wykształcenia podstawowego, pozytywnej opinii przełożonych oraz również rocznego stażu w AK³⁷.

Wyższe stopnie oficerskie otrzymała przede wszystkim kadra dowódcza WSK oraz były członkinie pwk, które miały najdłuższe doświadczenie w służbie wojskowej oraz zasługi. Spośród nich stopień pułkownika przyznano Marii Wittek – szefowej WSK KG ZWZ-AK, a stopnie majora – Zofii Franio oraz Wandzie Gertz.

Stopniami kapitana mogły się natomiast poszczycić m.in.: Wacława Zastocka – kurierka „Zagrody” Wydziału Łączności Zagranicznej O-V „K” KG AK, Halina Rutkowska – pracownica Sztabu KG AK, Janina Sipko – pracownik Oddziału V DG SZP-KG ZWZ-AK, a potem Sztabu KG AK, Wanda Szaynokowa – pracownik działu kolportażu, następnie sanitarnego Szefostwa WSK KG AK oraz kurierka Oddziału II KG AK na Ukrainę, Maria Szerocka – pracownik Oddziału V-K KG ZWZ-AK, Halina Czarnocka – sekretarka szefa Sztabu KG AK, Antonina Mijal – zastępczyni komendantki Kobięcych Patroli Minerskich, Stefania Kudelska – referentka Szefostwa WSK KG AK³⁸.

Oprócz członkiń pwk wyższe stopnie oficerskie nadano również tym członkiniom WSK, które odznaczyły się szczególnymi osiągnięciami lub pełniły ważne funkcje. Stopień majora np. otrzymała Elżbieta

³⁶ Ibidem.

³⁷ SPP, Akta Oddziału VI Sztabu Naczelnego Wodza, A-309, Główne zasady rozkazu Dowódcy AK o zaszeręgowaniu kobiet żołnierzy AK w stopniach wojskowych, k. 114-115.

³⁸ A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Zasady rekrutacji i socjologiczna charakterystyka kobiet służących w OLK i WSK AK*, „Dzieje Najnowsze” 2015, t. 3, s. 22.

Zawacka za skok cichociemnej. Ten sam stopień posiadały również Janina Karasiówna – szefowa Oddziału Łączności Konspiracyjnej Dowództwa Głównego KG SZP/ZWZ-AK czy Halina Zakrzewska – kierowniczka komórki organizacyjnej wywiadu ofensywnego na „Wschód”³⁹.

Warto przy tym zaznaczyć, że zarządzenia dotyczące stopni wojskowych kobiet, jak już wspomniano, zostały wydane dopiero pod koniec powstania i niestety nie objęły wszystkich kobiet, które brały udział w walkach, gdyż zostały wprowadzone w życie jedynie w Śródmieściu Północ i Południe oraz na Starówce, gdyż tylko tam dotarły. Zaszeregowaniem nie zostały natomiast objęte dziewczęta walczące na Mokotowie, Ochocie, Żoliborzu i Czerniakowie. Nie przyznano wówczas również stopni wielu członkiniom WSK, które w okresie okupacji służyły w armii podziemnej, ale jeszcze przed wybuchem powstania zostały aresztowane i wywiezione do obozów albo na roboty przymusowe do Niemiec. W celu rozwiązania tych kwestii planowano wkrótce powołać specjalną komisję weryfikacyjną⁴⁰.

W dokumentacji brakuje danych, aby określić, jaki procent stanowiły kobiety oficerowie w całości sił WSK. Niewątpliwie jednak było ich więcej niż w strukturach Pomocniczej Wojskowej Służby Kobiet, funkcjonującej w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie, poza tym przyznawano im wyższe stopnie oficerskie.

Z tego względu komendantki PWSK, które niejednokrotnie domagały się, aby władze wojskowe przyznawały członkiniom tej formacji wyższe stopnie wojskowe oraz te same prawa co żołnierzom służby zasadniczej, podawały przykład członkiń ZWZ/AK. Stosunek dowództwa PSZ na Zachodzie do służby kobiet w armii regularnej był jednak inny niż do tych, które walczyły w kraju. Odpowiadając na pisma komendantek PWSK starających się o uzyskanie awansu dla swoich

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ SPP, Akta Oddziału VI Sztabu Naczelnego Wodza, A-309, Główne zasady rozkazu Dowódcy AK o zaszeregowaniu kobiet żołnierzy AK w stopniach wojskowych, k. 114-115.

podwładnych, Szef Oddziału Organizacyjnego NW podkreślał, że „Dla potrzeb Kraju ustawa o powszechnym obowiązku wojskowym przewiduje (Dekret Prezydenta RP z 4 XI 1943 r.) możliwość pełnienia przez kobiety zasadniczej służby wojskowej w drodze zaciągu ochotniczego. Lecz są to warunki specyficzne, walka podziemna z okupantem, gdzie kobieta walczy z bronią w ręku i jest żołnierzem w pełnym tego słowa znaczeniu”⁴¹. Opisane wcześniej specyficzne relacje pomiędzy żołnierzami armii podziemnej, występujące w niej niedobory personalne, trudna sytuacja militarna i konieczność prowadzenia walki dywersyjnej powodowały, że kobiety służące w AK musiały często walczyć z bronią w ręku i wykonywać te same zadania co mężczyźni. Dzięki temu zyskiwały tam większy szacunek zarówno ze strony przełożonych, jak i kolegów, a ich pozycja stała się bardziej uprzywilejowana niż pozycja członkiń PWSK w PSZ na Zachodzie.

Brak wyższych stopni oficerskich najbardziej odczuwały te członkinie PWSK, które pełniły bardziej odpowiedzialne funkcje. Sytuacja ich stała się szczególnie trudna do zaakceptowania w 1945 r., kiedy do PWSK włączono pewną liczbę byłych członkiń ZWZ-AK, z których część posiadała nawet stopnie majorów⁴². Władze wojskowe na obczyźnie nie widziały jednak sensu wprowadzania jakichkolwiek zmian w PWSK, jeszcze raz podkreślając, że sytuacja kobiet w WSK była sytuacją wyjątkową, spowodowaną określonymi warunkami służby⁴³.

Podsumowując można stwierdzić, że położenie kobiet w armii konspiracyjnej było bardziej korzystne od tego, w którym znajdowały się

⁴¹ AIPMS, Akta Oddziału I Organizacyjnego Sztabu Naczelnego Wodza, A.XII.22.82., Pismo Szefa Oddziału Organizacyjnego NW do Szefa Biura Ogólno-Organizacyjnego MON z 9 lutego 1944 r., bp.

⁴² AIPMS, Akta Komendy Głównej PWSK. Sztab Naczelnego Wodza i MS Wojsk, A.XII.14.11., t. 2, Pismo Komendantki Głównej PWSK do Szefa Sztabu Głównego z 25 października 1945 r., k. 216.

⁴³ AIPMS, Akta Oddziału I Organizacyjnego Sztabu Naczelnego Wodza, A.XII.22.82., Pismo Szefa Oddziału Organizacyjnego NW do Szefa Biura Ogólno-Organizacyjnego MON z 9 lutego 1944 r., bp.

członkinie PWSK. Ich zakres zadań nie ograniczał się bowiem tylko do służb pomocniczych, ale nawet obejmował zadania bojowe. Miały one również większe niż członkinie PWSK możliwości awansu, gdyż pomimo iż były w mniejszości, to jednak obsadzano nimi wyższe stanowiska dowódcze. Poza tym w znacznie większym zakresie przydzielano im wyższe stopnie oficerskie. W tym kontekście pozycję, jaką uzyskały kobiety w ZWZ/AK, można uznać za ich sukces. Był to bowiem niewielki, ale zawsze krok do przodu w procesie wojskowej partycypacji kobiet. Tym bardziej że aby odnieść ten sukces, włożyły one wiele starań w organizację przygotowania do obrony jeszcze przed wojną.

Nie można jednak zapominać o tym, że pozycja kobiet w armii konspiracyjnej nie wynikała jedynie z ich własnych zasług. Przyczyniły się do niej również inne czynniki, m. in. specyfika walki konspiracyjnej, brak wystarczającej liczby żołnierzy czy trudna sytuacja militarno-polityczna. Z tego względu władze wojskowe, zarówno w PSZ na Zachodzie, jak i w kraju uważały, że wykorzystanie kobiet w armii podziemnej w tak dużym zakresie, m.in. do działań bojowych, było wówczas konieczne i dlatego też, przynajmniej oficjalnie, przyznały im takie same prawa jak mężczyznom. Biorąc jednak pod uwagę liczbę stanowisk dowódczych obsadzanych przez kobiety, trudno uznać, że rzeczywiście, przynajmniej w zakresie możliwości awansu, traktowano je tak samo jak mężczyzn.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Studium Polski Podziemnej w Londynie.

Zespół akt Oddziału VI Sztabu Naczelnego Wodza.

Instytut Polski im. gen. Władysława Sikorskiego w Londynie.

Akta Komendy Głównej PWSK. Sztab Naczelnego Wodza i MSWojsk.

Akta Oddziału I Organizacyjnego Sztabu Naczelnego Wodza.

Opracowania i artykuły:

- Biernacka M., *Kobiece Patrole Minerskie*, [w:] *Śłużba Polek na frontach II wojny światowej*, red. E. Zawacka, cz. 2, Toruń 1998.
- Dziemianko Z., Łagodowski W., *Edukacja obronna kobiet w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa” 2010, nr 2, s. 39-45.
- Korneć G., *Udział kobiet w powstaniu warszawskim (1 sierpnia – 2 października 1944 r.)*, Warszawa 2016.
- Marcinkiewicz-Kaczmarczyk A., *Kobiety w obronie Warszawy. Ochotnicza Legia Kobiet (1918-1922) i Wojskowa Śłużba Kobiet (1939-1945)*, Warszawa 2016.
- Marcinkiewicz-Kaczmarczyk A., *Zasady rekrutacji i socjologiczna charakterystyka kobiet służących w OLK i WSK AK*, „Dzieje Najnowsze”, t. 3, 2015, s. 3-24.
- Ney-Krwawicz M., *Komenda Główna Armii Krajowej 1939-1945*, Warszawa 1990.
- Piłsudska A., *Wspomnienia*, Warszawa 1989.
- Sierakowska K., *Kobieta-żołnierka. Kilka uwag o konstruowaniu pamięci o walkach kobiet w latach pierwszej wojny światowej*, [w:] *Polska w XIX i XX wieku – społeczeństwo i gospodarka*, red. W. Caban, M. Markowski, J. Muszyńska, M. Przeniosło, Kielce 2013.
- Wiśniewska M., *Przygotowania obronne kobiet w Polsce w latach 1921-1939*, Toruń 2007.
- Wittek M., *Śłużba wojskowa kobiet czasu pierwszej i drugiej wojny światowej*, [w:] *Śłużba Polek na frontach II wojny światowej*, red. E. Zawacka, cz. 8, Toruń 1999.

Women's role, tasks and chances for promotion in SZP–ZWZ–AK according to documents (1939–1945)

Summary: Changes that occurred in Polish society during 1918-1939 also affected the role of women, who were involved in many different areas of public life. They were also active in the defence system of the Second Republic of Poland, taking part in women's military training. Their activity and the growing risk of military conflict were the reason in January 1938 the Ministry of Military Affairs published a directive: "Women's tasks in the area of the country's defence". Then, the "Act on General Defence Obligation" was passed in April 1939, with the rules regulating the role of women participating in auxiliary military service at the time of war. The second document "Medical Examination and Assessment of Physical and Mental Fitness of Women for Auxiliary Military Service" was released in May 1939. The first women's unit (cryptonym „Spółdzielnia”) in the structure of SZP (Service

for the Victory of Poland) was set up by Maria Wittek, who was the commander of PWK (Women's Military Training) before World War II. The official order concerning tasks for women serving in the army was issued by the Commander-in-Chief of the Polish Armed Forces in October 1941, but the real development of WSK (Women's Military Service) began in 1942, after the transformation of ZWZ (Service for Poland's Victory) into AK (the Home Army). The Commander-in-Chief of AK issued Order 59 officially establishing WSK (Women's Military Service), with particular instructions for its activities. At the beginning, women serving in AK were prepared for auxiliary service only, but in time, because of urgent needs and a lack of men, they served as soldiers in the underground army, some of them allocated to operational tasks. Yet, those were only exceptional situations. The chance of women's promotion in AK was limited to particular structures and positions.

Keywords: *military training, auxiliary service, the Home Army, Women's Military Service, Women's Auxiliary Military Service*

Słowa kluczowe: *przysposobienie wojskowe, służba pomocnicza, Armia Krajowa, Wojskowa Służba Kobiet, Pomocnicza Wojskowa Służba Kobiet*